

Libris .RO

Produs de importatori români și cărți

DORIAN BRANEA

STATELE UNITE ALE ROMÂNILOR

Cărțile călătoriilor românești în America în secolul XX

HUMANITAS

DORIAN BRANEA

STATELE UNITE ALE ROMÂNILOR

Cărțile călătoriilor românești în America în secolul XX

HUMANITAS
BUCUREȘTI

CUPRINS

<i>Mulțumiri</i>	9
Introducere — CONTINGENTUL TRANSATLANTIC	
1. Un itinerar al itinerarelor	11
2. Tropii mobilității	16
3. Ideocrați, flaneuri și eulogi	21
Partea I — ÎNTEMEIEREA UNEI FASCINAȚII: 1900–1947	
1. Viitorul ca geografie	31
2. Ion Iosif Șchiopul: Herald în iadul industrial	38
3. Gheorghe Flaișlen: Turismul prezentului ulterior	41
4. Nicolae Lupu: Reverențe-n foileton	46
5. Vasile Stoica: Circuite patriotice	54
6. Jean Bart: America prin intermediari	56
7. V.V. Stanciu: Lecțiile alterității	66
8. Nicolae Iorga: Un profet al secolului american	73
9. V. Ionescu Vion: New York, cu coada ochiului	85
10. C.V. Flavian: Moftangiul transatlantic	87
11. George I. Duca: Între două zeite	92
12. Petru Comarnescu: Autobiografia unei discipline	100
13. Andrei I. Gheorghiu: Contabilitatea uimirii	127
14. Florin Begnescu: America, o <i>techné</i>	128
Partea a II-a — TRASEELE LIBERTĂȚII: 1947–1989	
1. Mistificări și revelații	133
2. Mihail Ralea: Politeia putredă	145
3. Silviu Brucan și Alexandra Sidorovici: Deconstrucția marxistă a paradisului	152

6 STATELE UNITE ALE ROMÂNILOR

4. Ioan Grigorescu: Un globe-trotter în neant	167
5. Eugen Barbu: Escapade nihiliste	186
6. Constantin C. Giurescu: Cortina străpunsă	193
7. Dan Grigorescu: Cronica revoluțiilor discrete	202
8. Romulus Rusan: Revelațiile „anteice”	222
9. Teodor Marian: Gliile din Midwest	239
10. Radu Enescu: Pașii estetului	243
11. Ioana Em. Petrescu: America întoarcerii la sine	255
12. Mihai Apostolescu: Ceaușism pe Fifth Avenue	260
13. Viorel Sălăgean: Semiologia vitalității	267

Partea a III-a — PARCURSURI DEZINHIBATE: 1989–2000

1. Traversări, tranziții	279
2. Ion Dinu: Călătoriile cuminiți	285
3. Paul Dobrescu: Zenitul postmodern al Californiei	293
4. Ion Parhon: Extaze în Amerotopia	301
5. Nicolae Băciuț: America în penumbră	306
6. Adina Arsenescu: Cărțile-n drum	309
7. Stelian Tănase: Azimuturi suprapuse	315
8. Grid Modorcea: Razna prin apocalips	326

Partea a IV-a — AMERICA ALOR NOȘTRI

1. America benefică	334
2. Masculin și feminin în Lumea Nouă	343
3. Românii călătorilor	348
4. Culorile pluralității	350
5. Iluminare la Neenah	353
6. De la <i>Fata în alb</i> la <i>Taxi Driver</i>	356
7. Geografiile antiamericane	360
În loc de încheiere. Mantra bibliotecilor desuete	369

<i>Note</i>	379
-------------------	-----

<i>Bibliografie generală</i>	395
------------------------------------	-----

CONTINGENTUL TRANSATLANTIC

1. Un itinerar al itinerarelor

Toposurile insolite au devenit de mult un privilegiu exorbitant: geografiile concrete ori cele literare au scos deja din obscuritate mai toate teritoriile și bibliografiile. Aproape nimic în această lume fizică nu mai e de descoperit sau de transcris. Din când în când însă, ocazia de a accede la topografia literare în afara rutelor deja documentate survine în chip neașteptat, așa cum e cazul acestei cărți ce explorează un discurs substanțial și spectaculos, dar aproape complet ignorat ca problemă intelectuală: literatura de călătorie în Statele Unite publicată în limba română în secolul XX.

Această omisiune nu trebuie să ne mire dacă e să ne gândim la demnitatea destul de precară, până de curând, a travelogului în comparație cu celelalte genuri literare, precum și la importanța cel mult secundară care i se atribuie prozei viatice în opera romanțierilor sau istoricilor noștri. Doar că, așa cum sper să reiasă din paginile următoare, unele dintre percepțiile cele mai perspicace, profunde, comprehensive și seducătoare ale universului american sunt teaurizate la noi în memorialele de călătorie transatlantice. Și mai mult, reflecția românească asupra civilizației americane – înțeleasă ca realitate culturală, morală, politică, antropologică – e inițiată și debordează aici, în această specie cu statut ambiguu, chiar mai mult decât în studiile istorice, literare sau de altă factură. America travelogurilor transatlantice este, de fapt, America noastră cea mai caleidoscopică și mai expresivă.

Jurnalele de călătorie în America nu doar precedă studiile literare și eseurile culturale sau istorice cu subiect american, ci și rămân, în avatarurile lor superioare, prin repertoriul extins al temelor și prin eleganța transpușilor retorice, mai captivante și mai enciclopedice decât celelalte forme de interogare a universului american. Într-adevăr, cel puțin până la relansarea, în anii '60, a instituțiilor și studiilor academice dedicate literaturii și istoriei Statelor Unite, dar cu siguranță și mai târziu, în plină dictatură, când o mare parte din gândirea originală și uneori iconoclastă asupra Americii se refugiază în faldurile proteice ale travelogului, literatura de călătorie reprezintă specia predilectă ce facilitează apropierea culturală a experienței americane. Printr-un acord capricios între metabolismul nostru cultural și conjunctura politică, îi e dat acestui hibrid multiform, și nu disciplinelor aulice, să arhiveze cunoașterea românească privitoare la Statele Unite. Înainte de a fi revendicată de mediul universitar și bibliografiile academice (literare, istorice), o sofisticată, minuțioasă reflecție americanistică se constituie și proliferază în traveloguri. Prima și una dintre cărțile fundamentale ale americanisticii românești, *America văzută de un tânăr de azi* a lui Petru Comarnescu, nu pare, la prima vedere, nimic mai mult decât un jurnal de călătorie, iar memorialele lui Nicolae Iorga, George Duca, Dan Grigorescu, Romulus Rusan, Radu Enescu sau Stelian Tănase, deși aparent degajate și capricioase, continuă să fie, chiar și mai târziu, când studiile literare și istorice autohtone se înmulțesc, sursele inconvertibile ale înțelegerii societății și *politeii* americane.

Câmpul investigației mele rămâne ferm delimitat numai de cărțile dedicate, între 1900 și 2000, exclusiv sau în cea mai mare măsură, itinerarelor americane. Am omis deci, cu bună știință, jurnalele în care sejurul american reprezintă abia o destinație între altele, precum și notele de călătorie risipite prin presă, oricât de eclatante, informate ori revelatorii vor fi fiind mărturiile pe care le-am trecut astfel sub tăcere. Pe deplin prevenit de relevanța unora dintre ele, nu m-am oprit – cu excepția eseurilor derivate ale lui

Iorga și Comarnescu, care ar fi putut face parte în chip natural din memoriile propriu-zise – nici asupra colecțiilor de eseuri culturale, istorice, politice dedicate fenomenului american, unele foarte asemănătoare, în ton și substanță, cu travelogurile.¹ Mi se pare că detașarea lor hermeneutică elimină un întreg câmp subiectiv de senzații, percepții, transformări, experiențe psihologice pe care le iscă impactul epidermic, imediat, al alterității americane, care face din memoriile de călătorie o referință adeseori mai instructivă decât reflecțiile obiectivate ale excursurilor metaliterare. Sunt însă conștient că un studiu cât mai cuprinzător al discursului românesc asupra Lumii Noi va trebui să includă, pe lângă jurnalele americane, studiile de critică și istorie literară, istoriile românești ale Statelor Unite, eseurile dedicate temelor americane, diferite documente oficiale (politice, ideologice, diplomatice) și întreaga jurnalistică aferentă².

Înainte de toate, aspirația acestui demers este arheologică. Aducând la lumină o colecție destul de consistentă de texte în mare măsură uitate, el urmărește să compună prima istorie literară a cărții românești de călătorie peste Ocean publicate în secolul XX. Inițiativa, inevitabil parțială, e mai întâi descriptivă, încercând să repună în circulație un abundent patrimoniu de imagini, observații, percepții, idei despre civilizația americană din cultura română. Ea vizează modul în care autorii de memoriale de călătorie în Statele Unite au metabolizat dimensiunile cruciale ale civilizației americane, examinând raportarea lor la subiecte precum: autopercepția identitară, incluzând aici imaginea altor națiuni; religia, credința, instituțiile religioase; morala publică; politica *mainstream*, dar și cea radicală; instituțiile și politicile (interne sau externe, dar și de asimilare); istoria și cultul trecutului; civilitatea, stilul de viață; economia (fără a omite, bineînțeles, consumismul și nici mecenatul); stratificarea socială; erotismul și relațiile dintre sexe (cuprinzând și prostituția, pornografia, homosexualitatea); rasele și tranzațiile interracială între albi, negri, indieni, mexicani etc.; problemele comunitare (mai ales tensiunile

rasiale și sărăcia, dar și drogurile, criminalitatea, viciile sociale); violența urbană, politică, militară; ceremoniile publice și casnice; educația copiilor, instrucția de toate gradele; profesiile predilecte; gustul și preferințele artistice; cultura și artele; divertismentele (film, muzică, modă, hobby-uri), petrecerea timpului liber, socializarea; alimentația și bucătăria favorită, inclusiv riscurile abundenței, cum ar fi obezitatea; preferințele culturale ale tinerilor, *youth culture* (revoltații, *hippies*, *pop culture*); nu în ultimul rând, desigur, natura, sub toate înfățișările ei geologice și climaterice.

Întemeindu-se pe acest zăcământ copios de percepții și judecăți, ambiția acestei cărți este de a identifica și examina temele și subiectele recurente pe care memorialele de călătorie în Statele Unite din secolul XX le frecventează pentru a degaja definițiile românești ale identității și civilizației americane. La fel ca itinerarele autorilor pe care îi discută, căutarea *americanității* constituie deci aspirația ultimă și a acestui parcurs intelectual.

Recuperarea acestei biblioteci desuete nu e într-un totu neutră, fiindcă operele ce o conțin nu sunt doar descrise, ci și trecute printr-un filtru critic și, ca atare, definite și chiar ierarhizate dintr-o perspectivă estetică. Cercetarea, propulsată de o metodologie eclectică, se află, așadar, la intersecția dintre analiza de discurs, istorie (literară, ideologică), critica literară și imagologie.

Urmărind aceste linii de investigație, decupajul structural al cărții devine destul de previzibil. Pentru început, ea examinează succint specia travelogului sub raport istoric și morfologic, pentru a delimita un cadru conceptual și a produce câteva instrumente de analiză. Un subcapitol distinct încearcă să-i încadreze pe autorii memorialelor noastre americane în interiorul literaturii viatice românești, desprinzând și un portret al rătăcitorului transatlantic.

În următoarea secțiune este abordată critic și destul de amănunțit literatura călătoriilor peste Ocean, de la primele volume, publicate înainte de Primul Război Mondial – inclusiv singurul volum apărut cu puțin înainte de 1900, inevitabil măcar prin precedență –, până la jurnalele deceniului democratic ce pune capăt,

în România, turbulentului secol XX. Autorii discutați formează un contingent pestriț și inegal, în care se regăsesc, prin accidentul unui impuls auctorial înrudit, somități și scribi anonimi, nume de patrimoniu și veleitari: în perioada ante- și interbelică – Ion Iosif Șchiopul, Gheorghe Flaișlen, Nicolae Lupu, Vasile Stoica, Jean Bart, V.V. Stanciu, Nicolae Iorga, V. Ionescu Vion, C.L. Flavian, George I. Duca, Petru Comarnescu, Andrei I. Gheorghiu și Florin Begnescu; în perioada comunistă – Mihail Ralea, Silviu Brucan și Alexandra Sidorovici, Ioan Grigorescu, Eugen Barbu, Dan Grigorescu, Constantin C. Giurescu, Romulus Rusan, Teodor Marian, Radu Enescu, Ioana Em. Petrescu, Mihai Apostolescu, Viorel Sălăgean; iar după 1989, în primul deceniu al libertății – Ion Dinu, Paul Dobrescu, Ion Parhon, Nicolae Băciuț, Adina Arsenescu, Stelian Tănase și Grid Modorcea. Acestora li se adaugă, ca un omagiu adus întâietății, George Moceanu, primul autor al unei cărți integral dedicate unui sejur american, apărută spre sfârșitul secolului al XIX-lea. Analiza cărților incluse în fiecare dintre cele trei secțiuni – delimitate nu numai de cezuri istorico-politice, ci și de schimbări de mentalitate, gust, predilecții intelectuale și estetice într-adevăr tectonice – este precedată, în cazul fiecărei perioade, de o introducere care fixează contextul istoric, determină și califică jurnalele de călătorie în Statele Unite apărute în intervalul respectiv și formulează o sinteză tematică și critică a depozițiilor diaristice care urmează să fie explorate pe larg.

Ultima parte – pregătită de parcursul descriptiv și analitic ce va fi identificat și estimat atitudinile călătorilor români față de cele mai diverse categorii ale universului american, inclusiv, firește, identitatea americană – urmărește să atingă obiectivul final al cercetării: ideea de *americanitate*, așa cum se decantează, ca un filon prețios și durabil, din cărțile călătorilor români în Statele Unite în secolul XX.

2. Tropii mobilității

Călătoria este un topos cultural esențial, peren și aproape imemorial. Literatura greacă este cea care consacră toposul călătoriei, în special ca parcurs inițiativ, ca sursă a înțelepciunii sau ca metamorfoză morală.³ Peregrinarea reprezintă, pentru cei din vechime, un proces fundamental de natură inițiativă, la capătul căruia se află atât înțelepciunea mundană, cât și salvarea.⁴ Sejururile celor vechi aveau nu numai un obiectiv sapiențial sau soteriologic, ci și unul identitar, întrucât călătoria precipita clarificarea, prin comparație, a trăsăturilor distinctive ale unei comunități. Uneori totuși, la fel ca și acum, impulsurile care îi puneau în mișcare pe călătorii antici erau mai triviale, de factură pur turistică. Bineînțeles, aceste virtuți ale deplasării – morale, religioase, estetice, hedoniste – se vor regăsi, în varii doze, în toate experiențele personale și literare pe care călătoria, inclusiv cea transatlantică, le va face posibile de-a lungul timpului, indiferent de spațiile parcurse ori de conjunctura istorică.

Evul Mediu impune noi ipostaze ale mobilității, călătoria fiind, în mod esențial, o traversare a geografiei sacre, creată de textele liturgice și de tradiția testamentară, al cărei scop ultim e mântuirea. Paradigma pelerinajului ascetic se dezintegrează la sfârșitul Evului Mediu, sub impactul ideilor Renașterii, al marilor descoperiri geografice și al expansiunii imperiale. Aspirațiile teologice și morale ale deplasării, dominante în epoca medievală, sunt substituite, pe măsură ce modernitatea își impune certitudinile, cu motivații asemănătoare celor ce îl amorsează pe călătorul modern sau chiar contemporan: ambiții politice, curiozitate științifică sau pură plăcere. Rigorile diplomației/spionajului sau eficiența misionară reclamă mărturii instrumentale, mai realiste și mai informative. Detaliile geografice, politice, climaterice, economice devin, ca și astăzi, substanța cea mai prizabilă a cărților de călătorie.⁵ Pe măsură ce paradigma științifică se instaurează ca ideal dominant, utilitatea ei și a transcrierilor ce o fac memorabilă se echivalează în profitul

Respect pentru oameni și cărți

politic, educațional, etnografic sau de divertisment pe care e în măsură să-l genereze. Notația nu mai reține doar experiența personală a parcursului sau trăirile, meditațiile, eventual transfigurările mistice pe care le provoacă, ci și observația obiectivă, precisă. Ca în multe cărți contemporane, și nu mai puțin în jurnalele românești ale itinerarelor americane, fulgurația diletantă a călătorului și observația disciplinată a etnografului – ambele suscitade de aceleași subiecte, cum ar fi temperamentul național, elitele politico-economice, religia, orașele și comerțul, femeile, sexualitatea, moda, bucătăria, limbajul și simbolurile culturale, literatura, științele, artele, tehnologia etc. – formează de acum un aliaj indiscernabil.⁶

Revoluția industrială și mai ales dezvoltarea și ieftinirea transporturilor produc o democratizare a deplasării, de care beneficiază și primii călători români în Statele Unite. Prin supralicitare și codificare, topografiile dramatice și picturale ale romantismului se trivializează, populând cu cadre stereotipe imaginarul de masă. Turistul, ins mobil și frivol, adesea irreverențios și prejudiciat de opinii parohiale, devine călătorul tipic al secolului al XIX-lea și mai ales al celui următor. De la început, pentru autorii ce continuă să vadă în memorialul de călătorie un instrument de investigație detașată și de raportare obiectivă, ca și pentru cei cu ambiții estetice, el exprimă o condiție derizorie și perversă, întrupare a deplasării sterile și vane, a percepției expeditivă și lipsite de discernământ. Îl vom regăsi, de altfel, străbătut de aceleași curiozități superficiale, și între autorii români ce trec Oceanul. Odată cu ascensiunea turismului apar și accesoriile imperative ale deplasării masificate, ghidurile de călătorie, cum sunt cele ale fraților Karl și Fritz Baedeker sau ale lui John Murray, la fel de dezavuate de autori pentru scriitura lor impersonală și utilitaristă. Totuși, de acum, distincția dintre călător și turist – și de aici, dintre travelog și ghid – va rămâne o chestiune centrală, dar insolubilă, nu numai a discursului asupra călătoriei, ci și a speciei propriu-zise, care nu va mai putea niciodată să escamoteze confuzia. Autorul acestei literaturi va incorpora, astfel, identitatea călătorului inițiat, a

etnologului și a turistului, iar opera sa va rămâne, formal, tematic și stilistic, un hibrid marcat pentru totdeauna de acest triplu metisaj.

În secolul XX, călătoria devine din ce în ce mai mult, după cum observă Michel Butor, un alibi discursiv, un pretext pentru a scrie.⁷ Oricum, a călători și a scrie fuseseră de multă vreme demersuri afine. Dacă ezitase un timp, cum atrage atenția Mircea Zăciu, reluând influența distincției avansată de T. Roboli, între tentații artistice și priorități didactice⁸, de acum cartea de călătorie se confundă din ce în ce mai mult cu un memorial subiectiv și personal, autoscopic și antierotic.⁹ Potrivit lui Peter Hulme, începând cu perioada postbelică genul flotează undeva între eseu etnografic și jurnalismul politic, între jurnalul existențial și reflecția istorică, morală, estetică¹⁰ – așa cum fac mai toate cărțile românești ce transcriu experiențe americane.

Literatura de călătorie consacră, de-a lungul timpului, potrivit formulelor sale ideologice sau estetice, o întreagă genealogie de protagoniști.¹¹ Pe lângă turistul ubicuu în care alteritatea deșteaptă veleități literare, travelogurile secolului XX pun în circulație *personae* mai neobișnuite, ca rătăcitorul sceptic și torturat de dileme identitare, pedagogul judicios, oficiind mantra pluralității culturale, sau chiar excursionistul urii de sine, pentru care experiența călătoriei este, deliberat, una a autoderiziunii, cărora li se alătură, în itinerarele cele mai recente de sensibilitate postmodernă, hipsterul decolonizat și multicultural, feministele refăcând geografiile masculine pentru a le submina și ecologiștii în căutarea semnelor indelebile ale devastărilor naturale.¹² Cum vom vedea, pe unii dintre aceștia îi vom regăsi și între autorii români ai travelogurilor transatlantice.

Situată deci între faptul documentabil și ficțiune, între analiza erudită și derapajul fantezist, cartea de călătorie contemporană, inclusiv memorialele americane ale autorilor români, mixează abil cele mai diverse informații, survolând cu același aplomb atât teme grave, cât și subiectele frivole. Paul Fussell o definește ca sub-specie a autobiografiei, care își revendică validitatea din recursul

permanent la realitate. Pentru Graham Huggan, ea reprezintă un gen hibrid și, din punct de vedere teoretic, evaziv, simultan aventură picarescă, tratat filozofic, comentariu politic, anchetă jurnalistică și căutare spirituală: „o pseudoștiință a observației care a supraviețuit hrănindu-se din jumătățile de adevăr, misterele, iluziile ce caracterizează o lume ale cărei geografie și nenumărate istorii posibile rămân înțelese numai pe jumătate”¹³. Eugen Simion semnalează o distincție între jurnalul de călătorie și memorialul de călătorie: în vreme ce primul ar cuprinde notații disparate, fragmentate și foarte subiective, formulate în timp real, cartea de călătorie, mai ordonată și mai reflexivă, ar fi redactată după ce călătoria s-a consumat. Simion admite însă că distincția dintre cele două discursuri e mai puțin tranșantă în realitate, fiindcă memorialele sunt nu o dată infuzate de subiectivitate și reciclează destule fragmente scrise la cald.¹⁴ E și motivul pentru care, în această lucrare, cele două noțiuni sunt interșanjabile. Florin Faifer, autorul unei investigații fundamentale și minuțioase asupra memorialului românesc de călătorie în secolul al XIX-lea, conchide că memorialul de călătorie, pendulând între real și imaginar, e „un sistem deschis, sistem combinatoriu, tolerând largi oscilații între gradul zero al denotației și un «oarecare grad» al invenției epice”¹⁵, în care, într-o formă fluidă – ce a decantat și expresia detașată a reportajului, și patosul excursului liric, excitat de peisaje geografice și interioare, dar și notația științifică, moralistă, auto-scopică –, încapă de fapt totul. Această natură proteică și caleidoscopică, această privire mobilă și avidă, absorbind toate aspectele realității, această tentație a invenției, precum și perpetua ezitare între formulele textuale cele mai diverse definesc și literatura călătoriilor americane scrisă în România în secolul XX.

O reflecție destul de elaborată asupra virtuților călătoriei și a discursurilor aferente nu lipsește nici la autorii cărților românești de călătorie în Statele Unite. În mod esențial, parcursul cultural și geografic constituie, pentru Petru Comarnescu – cel mai conceptual, în această privință, dintre autorii contingentului